

Ольга ЧИЖМАР,
провідний фахівець,
старший викладач кафедри української літератури
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ОБРАЗИ-СИМВОЛИ У РОМАНІ «ПОВІНЬ» ФЕДОРЯ ПОТУШНЯКА

Федір Потушняк увійшов у історію як видатний письменник, історик, археолог, фольклорист, етнограф, мовознавець, літературний критик. Поряд із Олександром Маркушем, Лукою Дем'яном, Юрієм Станинцем складав славу когорту творців закарпатської школи «української новелістики». Він належав до тих прозаїків краю, які відходили від традиційного етнографізму та побутописання. Він ставив перед собою вищу мету – розкрити внутрішній світ людини, пізнати глибини її душі, її таємниці, емоційні стани, торкнутися

екзистенційних проблем людського буття. Н. Ребрик пише, «що життя і смерть, пошук феномена безсмертя для Федора Потушняка, філософа й письменника екзистенціалістського напрямку, це в першу чергу доказ того, що смерть у будь-яких своїх виявах робить безцінною ту мить, в якій живе людина...».

Майстер синтезу екстеріоризаційного й інтеріоризаційного письма істотно збагатив закарпатоукраїнську прозу, розширив її проблематику, підніс на якісно новий – психологічний рівень.

Творчість Ф. Потушняка – помітне мистецьке явище в українській літературі ХХ ст., що органічно синтезує основні ознаки жанрового канону з індивідуальними прикметами профілю небуденного творця. У ній помітний вплив символізму. Марія Козак влучно зауважила, що «однією з ланок українського символізму 30-х років була поетична творчість Федора Потушняка, котра увібрала в себе досвід української та західноєвропейської модерної культури». Доробок Ф. Потушняка в контексті розвитку української та західноєвропейських символістичних течій найповніше дослідила Лідія Голомб.

Потушнякова художня модель світу виражена філософськими сентенціями. Вона має міфологізований характер, її елементи, згідно з поетикою символізму, є знаками неземного, непідвладного раціональному пізнанню світу. Оживлення й символізація сил природи поєднується в авторському поетичному міфі з утвердженням християнської ідеї Бога-Творця, що постає як надорганізуюча сила універсуму.

Роман «Повінь» у доробку Потушняка став якісно новим твором, відмінним від усієї попередньої творчості письменника. У ньому є поглиблена увага письменника до людини, її психології. Але в романі автор часом відходить від художніх принципів, які стали набуток його оповідань та новел, орієнтуючись на досягнення європейського модернізму.

Будова роману «Повінь» Федора Потушняка уже містить у собі символічний характер: три частини. Число три часто зустрічається у творі: «*На третій вечір, як було умовлено, Антін в призначений час ішов до Юдіф*». У християнстві число «три» є символом божої повноти.

У романі «Повінь» Ф. Потушняк звертається до біблійного образу Саломеї. Ім'я цієї жінки не вперше з'являється у творчості письменника. Лідія Голомб у статті «Таємнича Соломея лірики Федора Потушняка» пише про те, що «індивідуальне творче самовираження Ф. Потушняка можна назвати царством Саломеї. Ця містична дівка не полишала поета до кінця життя». До образу Саломеї зверталися також М. Зеров, П. Филипович, М. Драй-Хмара. Історії про Саломею присвячено чимало творів мистецтва від середньовіччя до другої половини ХІХ століття (лише картин більше сотні, проте серед них є твори Ботічеллі, Дюрера, Тиціана, Караваджіо, Рембрандта тощо).

Саломея – іудейська принцеса, падчерка Ірода Антіпи. Один з персонажів Біблії (проте там вона не згадана під власним ім'ям). За біблійними переказами, у день свого народження Ірод влаштував бенкет, на який з'їхалося багато знатних гостей. Саломея, дочка нечестивої Іродіади, своїм танцем під час бенкету так догодила Іродові та гостям, що цар обіцяв їй дати все, що вона попросить. Танцівниця, за порадою матері, негайно ж попросила подати їй на блюди голову Іоана

Хрестителя. Послав Ірод стража в темницю, який відітнув Іоану голову, віддав її Саломеї, а та віднесла голову матері. Іродіада попроколювала язик пророка голкою і закопала його голову.

У романі «Повінь» перед нами постає Соломея, яка у свої шістнадцять років звабила молодого хлопця. Через закоханість у красуню хлопець втопився. «*Вона цим пишалася. Вона вже знала, що її краса матиме над чоловіками силу. Треба трохи хитрою бути...*». Сам автор називає дівчину практичною, яка добре знає свої неосязні можливості. На думку героїні, «*хитра і гарна жінка має право любити кого хоче, коли вміє*». Соломея досягає своєї мети і виходить за багатого Федора Гору. У неї народжується дочка Юдіф. Це ім'я теж несе в собі певне символічне наповнення. Біблійна Юдіф була дочкою Мерарі. Юдіф із роману «Повінь» та скромна біблійна Юдіф не мають нічого спільного. Проте ми можемо порівняти Потушнякову танцівницю Юдіф із танцівницею Саломеєю. Обидві ще зовсім юні, граціозні та самозакохані. Саломея приносить смерть Іоану Хрестителю за порадою матері, а Юдіф доводить Антона до смерті через своє бажання утаємничити кохання від батьків. Адже саме через те, що хлопець змушений тримати в таємниці їхні стосунки, він потрапляє до рук ворогів і, не бажаючи зруйнування честі коханої, віддає за неї своє життя: «*Я не скажу, – відповідає Антін, – не можу сказати де був... За мить перед ним пролітає в пам'яті усе його життя. Він бачить Юдіф, її ясні очі, її струнке, прекрасне тіло. Вона простягає до нього руки...*».

У романі присутні й просторові назви-символи біблійного походження. Місто Содом згадується у творі три рази: «*Кажуть, солдати ввели її кудись уночі, потім вбили. Цілий содом. Особливо дівчатам життя нема. Всі в лісі сидять*». «*А сюди жону свою більше не веди. Не можна з святого місця робити содом!*». Вислів «содом» («Содом і Гоморра») означає місце розпусти, де нехтуються моральними підвалинами суспільства; рідше вживається в значенні «жахливий безлад». Із Біблії відоме місто Содом, назва якого символізує безлад, хаос, аморальність. У цьому випадку автор хоче показати нам розпусне життя у селі деяких людей. Дещо інше значення має слово «Содом» у реченні: «*Ми вийдемо, як океан, і затопимо вас... Ми прийдемо, як вогонь, що згубив Содом!*». У перших двох реченнях автор вживає поняття «содом» як загальне слово, значення якого – безлад та аморальність. У третьому реченні письменник використовує власну назву міста Содом і в ньому звучить натяк на покарання, яке чекає на людей. За легендою, місто Содом було спалене вогнем і сіркою, які полилися з неба.

Досить часто у творі зустрічаються релігійні слова-символи, зокрема: хрест, дзвін, ангел, архангел, сатана, чорт, мамона тощо. «*Хто з якими думками ішов і як там тяжко не заробляв, а кожен посилав гроші додому, щоб там поставили його хрест. Людей вже давно нема, і пам'ять про них загула, а хрести все ще стоять при дорогах*». Загальним символом людства є хрест. Це давній універсальний символ і перш за все – символ зв'язку мікро- і макрокосмосу, духу і матерії в їх з'єднанні. Хрест символізує залученість духу (вертикальна лінія) у час (горизонтальна лінія). Шанування хреста на Україні завжди було дуже великим. Хрести вінчали ворота міст, на дорогах і перехрестях встанов-

лювалися хрести, щоб подорожуючі могли зупинитися і помолитися. У даному випадку автор використовує поняття хреста, як символ пам'яті. Це засвідчують наступні рядки: «Ех, молоді, якби ви знали, що думають старі люди про смерть! Чоловік помре, а пам'ять по нім лишається така, яку він собі заслужив...». Не менш важливим у романі є слово-символ дзвін: «...Дзвін, мовляв, плакав... Багато дзвонів «плакало» тоді по селах... Сумно було в селі без дзвона, наче у кожного помер хтось, дорогий серцю. Отак помреш і не дзвонитимуть по тобі! – думає старий. – Церква без дзвона, наче й не церква». У християнстві дзвін ототожнюється з перекинутою чашею, з якої ллються звуки, що несуть Богу благодать. Крім того, дзвін символізує проповідників: сам дзвін – їхні уста, а било (язик) – це язик проповідника. Уподібнення звуку дзвона до уст, що говорять, допомагає віруючим почути голос самого Бога, звернений до людини, до її серця. Не випадково дзвін називають «іконою, яка звучить», або, з іншого боку, «молитвою у бронзі», тому що, збираючи віруючих на богослужіння, він своїм дзвоном віддає славу Богу і закликає наслідувати його приклад.

Образами-символами чорта і ангела охарактеризовано двох братів – Мишка та Антона. «Мишко та Антін – два браття і з лиця дуже схожі. Але які ж вони не подібні характерами – як чорт і ангел! Сам їх батько так каже». Ангели – це добрі вісники. Для людей, ангел – це символ божої захисту. Що ж стосується образу «чорта», то в українській міфології чорти є зооморфними й антропоморфними істотами. Маленькі, чорненькі, вертляві, з ріжками, свинячим п'ятачком, копитцями і хвостом, вони були всюдисущі та надзвичайно живучі. Вони символізують таємничі надприродні сили, усі недобрі починання на землі. Чорти і похідні від них образи також є символами зла, попри те, що за певних обставин можуть допомагати людям. Порівнюючи Мишка з чортом, автор має на увазі його всюдисущість та надзвичайну живучість. Кожного разу, коли Мишко був за крок до смерті, він якимось фантастичним способом вибирався з біди.

Звертаючись до Біблії, автор використовує добре відому притчу про повернення блудного сина. В романі блудним сином постає Федір Гора, син Михайла Гори: «– Блудний син, – зауважує Михайло... Михайло починає думати про свого Федора. Де він тепер, чому не йде додому? А може, й не варто йти, як каже Юра? Ця земля для простих людей. В нього, Михайла, ще дуже руки і ноги, ще може землю орати. А син хіба схоче орати?». Знавці Святого Письма називають притчу про блудного сина перлиною серед усіх притч. Вона має глибокоморальний зміст, а її драматична історія вічно повторюється в серцях тисяч і мільйонів душ у цілому світі. Блудний син – це символ кожної грішної душі. За допомогою цієї притчі переконуємося, що ніщо земне не може заспокоїти наше бажання щастя. Крім цієї біблійної притчі у романі згадується шоста заповідь божа: «Проти шостої заповіді боротися, чоловіче, найтяжче. Це стаття самого диявола...». Шостою заповіддю Господь забороняє вбивство, тобто позбавлення життя іншої людини і самого себе (самогубство) в будь-який спосіб. Життя – найбільший дар Божий, тому позбавляти життя себе або відбирати його в когось іншого – найжахливіший, найтяжчий і найбільший гріх. Людина буває винною в убивстві, якщо навіть

убила іншу людину ненавмисно; і таке вбивство є теж тяжким гріхом, бо в цьому випадку той, хто вбив, винен у своїй необережності. Як бачимо, порушення шостої заповіді у творі трапляється дуже часто. Головним злом виступає війна, яка забирає життя тисячі людей. Але не можна прирівнювати до злочинного вбивства битву на війні. Війна є великим суспільним злом. У той же час ми прослідковуємо ряд вбивств у романі, які ніяк не пов'язані з війною. Отже, не лише війна винищує людей; люди самі знищують одне одного, не дивлячись на те, що вони українці й повинні боротися проти зовнішнього ворога.

Ще одним цікавим біблійним символом у романі «Повінь» є мамона: «Попи повинні бути бідні, як народ, іти дорогою Христа й апостолів, а не кланятися мамоні». Мамона – слово, що використовується в Євангеліях та в талмудійському словнику в негативному значенні: «багатство, земні блага», оскільки людина на них покладає свою надію і прив'язана до них. В Новому Завіті євангелісти застерігають віруючих від служби мамоні: *Не можете служити Богу и маммоне; Не можете служити Богу и маммоне.*

У творі присутній і образ церкви: «... На горбку стоїть церковиця, а коло неї цвинтар. Люди в селі не те що побожні: вся релігійність їх зводиться до додержання постів, обрядів та до страху перед пеклом. Бога на поміч просять лише в біді, тоді обдаровують попів... До церкви молодь ходить, щоб показатися; старші ходять, бо бояться долі – наглої смерті, хвороби, напасті на худобу...». Автор відкриває нам справжнє ставлення людей до церкви і віри. Люди в селі забули призначення церкви. Адже церква – це символ вічного Бога; спасіння, радості, любові; берегині усього прекрасного; добротності й чистоти; духовного єднання. Церква символізує перш за все Царство Боже в єдності трьох сфер: божественної, небесної і земної.

Найчастіше Ф. Потушняк використовує у романі символічне втілення слів-архетипів «хата», «земля», «хліб», «вода» тощо. Хата – символ Всесвіту, батьківщини, рідної землі, безперервності роду; тепла та затишки; святості, добра і надії; материнської любові; захисту і допомоги. «– Люди, як мені не плакати, – заговорив, – коли знову бачу цю хату, цю піч? Бачу своїх дітей, жону, вас, сусідів... Як відчув я тепло моєї хати, нараз таке підійшло під серце, що воно перестало битися... Люди, я не плачу! Лише так мені стало тяжко...». Федір Потушняк описує сільські хати, як частину природи: «...Зацупали сокири, заскреготіли пили, і на горбочку виросла чепурна дерев'яна будова. Хата була невеличка, з сіньми, кімнатою, коморою, малою світличкою для господаря. Гай обняв хату зеленню, квіти – щедрістю, сонце – теплом, і місце це стало, наче од віку призначене для того, щоб тут жили люди». В останні хвилини свого життя Митер хотів бачити лише свою хату, бо для нього це місце спокою, теплоти: «Очі вхопилися за горбок, де стояла його хата, і зробилися великими, білими, наче прикутими до того місця. Він вже нічого не бачив, не чув, не знав, тільки свою хату...». Федір Потушняк вимальовує традиційні українські білі хати: «Малі хатки з білими стінами і синіми віконцями, високими солом'яними стріхами стоять на горбках по дві, по три...».

Хліб – символ життя. З давніх-давен він у великій пошані в народі. Недаремно у молитві «Отче наш...»

люди просили не позбавляти їх хліба, бо він не просто основа життя, хліб – то саме життя. Хліб називають святим. «Хліб – усе», – кажуть герої роману «Повінь». Для того, щоб сіяти зерно і мати власний хліб треба володіти землею. «Земля для селянина – мати, – говорили, – вона йому за його працю-кривавицю дає хліб, життя. В нас стільки землі, що двоє-троє мають свій хліб, а інші хіба що до різдва...». У цих рядках Ф. Потушняк відкриває нам тогочасну дійсність. Багата земля може прогудувати всіх, але не всім вона належить. Федір Гора, скупивши земельні наділи, залишив селян безземельними, голодними. Але ж він не зрозумів споконвічної істини: «Ворони і перелітні птахи прилітають і відлітають, а земля лишається вічною». Повчальними у цьому випадку будуть слова із повісті «Земля» О. Кобилянської: «Івоніка, звертаючись до Михайла, в розпачі говорить: «Не для тебе, сину, була земля, а ти для неї». У християнських догмах земля є місцем вигнання людини із небес, символом тяжкої праці, покаяння та терпіння, через які очищається тіло і дух людини від гріхів перед вічним життям у раю. Звідси образне порівняння «небо і земля» як мірило не просто-ррової величини, а духовних людських цінностей.

Вода виступає у творі в образі бурхливої стихії: «Річка, яка недавно була такою невеликою, що її в багатьох місцях можна було перейти, стрибаючи з каменя на камінь, стала тепер багатоводою і грізною. Вона вийшла з берегів, розливалася по луках... Вода в річці звичайно була синя, а тепер стала каламутною... кидалася вона з лісу в село і заливала луки й ниви, зносила містки, рвала береги». Повінь – символ руйнівної стихії, очищення від земних бажань. Водяні глибини – символ всього невідомого, незрозумілого й небезпечного. Вода – це не просто доля, це сила, яка веде за собою, тобто у воді є сакральний символізм невідворотності долі, того, що змінити не можна, однак, як правило, в позитивному сенсі. В українській традиції вода виступає як символ святості й виконує очисну функцію. Земна вода поєднана з небесною, а тому є символом морального і духовного очищення: «... Потім вдарили громи по всіх кінцях лісу і полив такий дощ, від якого зі схилів потекли цілі ріки і заливали собою всі ярки і видолинки. Чорні хмари все налітали на вершини скель і лили з себе потоки дощу... Хмари рвуться! Буде довгий дощ і повінь».

До символічної реалізації рослинних назв у творі належать: верба, береза, акація. Верба – улюблене дерево українських народних пісень, в яких вона виступає з незвичайно багатою символікою. Слов'яни вважали вербу символом родинного вогнища. Молодих обов'язково водили навколо куща лози. З вербою лягали і в домовину. Гілочку верби брали з собою, як частинку рідної домівки. «Скільки разів, коли смерть була за плечима, думав він про цю вербу! Його дім, його обійстя... Як він їх любив». Для українського народу верба – це його своєрідний символ. Вербовий сум, гарний і гордий, як душа українця. Як нескорений Великий Кобзар, що, перебуваючи в Орській фортеці, виходив серед пустелі вербове деревце. Береза у романі – дерево, на якому повісили Митра: «Солдат кудись зник. За хвилину з'явився з мотузом. Виліз на березу, прив'язав мотуз до її верхка і швидко спустився по ньому вниз. Потім покликав ще трьох солдатів і нагнув дерево майже до землі. Митра потягли і закинули йому

зашиорг на шию». Береза – дерево, пов'язане з нечистою силою, душами померлих. Водночас береза символізує смерть і воскресіння. У романі згадується акація, яку висадили селяни на могилі «своєї» вчительки: «Незабаром сільські каменярі поставили пам'ятник з написом «Наша вчителька», і люди посадили, як велить звичай, акацію... Тут, у затишку акацій, панує вічний спокій, а докола вирує невгамовне життя». Акація вночі символізує вічність, пам'ять і тонку душу жінки.

Василь, перебуваючи у лісовій хатині, потрапив в оточення вовків. Хижі звірі обступили хатину й хотіли увірватися всередину: «Раптом почувся великий шелест і біганина. Потім хтось із страшною силою вдарився в двері і закриті віконниці. Все говорило, що це набігли вовки, обступають хатину і рвуться всередину... Василеві нараз стало моторошно. Вовки, так наступаючи, зможуть вдертися до хатини». Вовк – символ зла, жадібності, жорстокості, лицемірства, брехні, кровожерливості. Лісник Павло застерігає Василя: «А вовків не бійся – вовк дурний. Людини бійся!». Вовки – це Василеві вороги, які обступили його з усіх сторін. Але Василь бореться за своє життя і йому вдається перемогти своїх ворогів, зокрема й головного ворога – Федора Гору: «Федір – скажений вовк, його не можна залишати на землі, заріже дітей, людей...». В Євангелії від св. Матвія вовк – символ лицемірства та брехні. Св. Матвій передає слова Ісуса Христа: «Стережіться фальшивих пророків, що приходять до вас ув одежі овечій, всередині – хижі вовки». Наступним негативним символом у творі є ворони: «На високих вільхах все це крякали ворони над понищеними гніздами». Ворон одночасно символізує сонячне добро і морок зла, мудрість і руйнування війни. Саме в той час, коли Василь побачив понищені гнізда над якими літали ворони, Федір знущався над Василевою дружиною і сплював хату. Отже, ворони у творі зображають Федора, а понищені гнізда – зруйновану оселю Василя. Гніздо – насамперед, символізує власну оселю, сім'ю, домашнє вогнище, бо так і кажуть: «У сімейному гнізді» або «Звити собі гніздо»: «– І лелеки летять до своїх гнізд, – сказав полковник, глянувши вгору, де справді летів ключ. – От і люди повертаються до рідних місць. Відвоювали свою землю, тепер треба поспішати обробляти її...». Розорене гніздо символізує домашні проблеми та говорить про тривогу в оселі.

Найяскравішими символічними назвами довкілля у романі є ліс та камінь. Ліс виступає захисником не тільки знедолених людей, але й злодіїв та розбишак. Він є годувальником для тих, хто вмів жити у гармонії з природою (лісник Павло) або ж страшним для заблуканих (солдат, якого покусали гадюки): «– Ліс, хлопче, не село, не для забави. До лісу треба звикнути і зжитися з ним». Палітра лісових барв у романі строката: від ясних до похмурих тонів. Не менш багата за колористичну й звукова гама лісу. Ліс постає у вигляді невідомого храму: «І чим далі ішов, тим йому ставало страшніше, мов іде у старезний невідомий храм, де царює таємниче зле божество – темне, холодне, непривітне. Величезні дерева, мох, мокрота і зовсім нема сонця». Ліс – простір кривавих полювань та змагань людей та звірів, а значить – локус небезпеки та злочину. У цьому лісі є камінь, який символізує стабільність, сталість, міцність: «На ранок Василь дійшов до великого каменя, де двадцять п'ять років тому так

само рятувався втечею в ліс. Тут нічого не змінилося, як не змінилося, як не мінялося багато тисяч років». Камінь – символ буття, означає міць і гармонійне примиріння із самим собою; символ єдності і сили; у християнстві – один із символів Ісуса Христа. У романі «Повінь» – це символ непорушності, твердості, водночас жорстокості, суму, душевного болю і відчаю. Крім того, камінь у романі символізує також душевні муки: «Василеві здавалося, мов у нього впав камінь, якого носив сало не ціле життя».

У романі «Повінь» абстрактне символічне значення мають поняття «віра», «воля», «душа». Проблемі віри відведено у творі особливе місце. З перших частин роману стає зрозумілим, що люди в селі віруючі. Проте віра людей зводиться до того, що «молодь ходить до церкви, щоб показатися; старші ходять, бо бояться долі – наглої смерті, хвороби, напасті на худобу...». Люди навіть почали сперечатися чия віра є істинною: «Почали сваритися на вірі. Та ще й як сваритися». Воля – сила свідомої обдуманної дії. Люди у романі мають волю, але водночас є залежними. Сільські розбишаки зловживають волею: «Воля! Все дозволено! Кого боятися?!». Дуже часто люди не вміють користуватися своєю волею, спрямовують її в неправильне русло (вирубка лісу). Людська душа у творі згадується часто. Люди думають про спасіння своєї душі ще за життя. Задумовуються про небесне царство лише бідняки, багаті ж будують царство тут, на землі. Ф. Потушняк ставить перед очима читачів наболілу селянську душу. Один із головних героїв роману, Василь відчуває глибоке потрясіння, коли втрачає кохану дружину. Його душу сповняв великий біль, як отрута. Йому здавалося, що ця отрута в будь-яку хвилину подолає його: «Він нічого не чуває, тільки щось тяжке, як ріка, летиться звідусіль в його душу і топить його в своїй безмежності, високій, як небеса, і глибокій, як море...». Автор змальовує найтонші порухи людської душі не тільки Василя, а й інших жителів села. Саме тому перед нами постає картина внутрішнього світу героїв: їхніх думок, мрій, переживань. Письменник вдало ілюструє описи психологічного стану героїв: від їхнього внутрішнього перебігу і до їхніх зовнішніх проявів.

Пори року в романі теж є символічними. На початку твору Василь, молодий хлопець, повертається додому ранньою весною: «Василь їхав на верху вагона, як і багато інших таких самих, як і він. Був початок березня. Холод не дуже великий, але все-таки це був ще березень...». Весна виступає символом молодості та оновлення життя; надії на майбутнє. Весні протиставляється пізня осінь. Наприкінці твору Василь повертається додому вже досить старшим чоловіком: «Пізня осінь дихала прямими пахощами садків, мокрих нив і пожовклого листя». Кольористика роману наповнена переважно темними тонами. Дуже часто в романі зустрічається сірий, чорний та коричневий кольори: «Монастир стоїть на горі серед лісу, чорний і похмурий... Аж ось підходять під мур і поринають у тяжку чорну браму, як пацу». Зустрічається у творі й олов'яний колір, котрий символізує покору (олов'яні очі, олов'яне небо).

Найчастіше автор використовує символічне втілення слів-архетипів (вода); релігійні слова-символи (ангел, архангел, чорт, сатана, дзвін, хрест); просторові назви-символи біблійного походження (Содом); символічну реалізацію рослинних назв (верба, береза,

дуб); анімалістичні назви-символи (вовки, ворони); символічні назви довкілля (ліс, камінь); символи-назви явищ природи (вітер, буря) та символічне значення абстрактних понять (віра, воля, душа).

Таким чином, роман «Повінь» засвідчує, що не лише поетичний простір Ф. Потушняка просякнутий символами, але й проза письменника широко представляє мовні символи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балага Ю. Література Закарпаття двадцятих-тридцятих років ХХ століття [в т. ч. про творчість Федора Потушняка]. – Київ : Рад. письм., 1962. – С. 173.
2. Вишневський І. Закарпатські новелісти. – Львів, 1960.
3. Голомб Л. Таємнича Соломея лірики Федора Потушняка / Лідія Голомб // Науковий і мистецький світ Федора Потушняка: матеріали міжнар. наук. конф., присвяч. 100-річчю від дня народж. видатного укр. письменника і вченого, Ужгород, 15–16 квіт. 2010 р. / [редкол. : Любиця Бабота та ін. ; відп. за вип. І. Ліхтей] ; М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Ужгор. нац. ун-т». – Ужгород: Ліра, 2010. – С. 45-57; Поетична творчість Федора Потушняка. – Ужгород: Гражда, 2001. – 98 с.
4. Козак М. Символізм у ліриці Ф. Потушняка // Українська поезія Закарпаття ХХ століття: Науковий збірник / Упоряд. та передм. В. В. Барчан. – Ужгород: Ліра, 2004. – С.126.
5. Микитась В. Потушняк [літ.-критич. нарис про письменника і науковця]. – Ужгород, 1961. – 96 с.
6. Пагира В. Федір Потушняк // Пагира В. Відлуння Карпат: сторінки історії. Ужгород: Срібна земля, 1994. С. 27-28.
7. Поп В. Це був закарпатський Скворода // Новини Закарпаття. 1995. 25 листопада; Поп В. Побачений талантом світ : [післямова] // Потушняк Ф. Честь роду: оповід., повість, поезії у прозі. – Ужгород: Карпати, 1973. – С. 233-246; Поп В. Сад його творчості // Новини Закарпаття. 2000. 29 лютого.
8. Потушняк Ф. Повінь. – Ужгород: Карпати, 1971; Потушняк Ф. Повінь: роман та оповідання. – Київ: Дніпро, 1965. – С. 117-118.
9. Ребрик Н. Античні мотиви та біблійні образи в ліриці Федора Потушняка / Наталія Ребрик // Науковий і мистецький світ Федора Потушняка : матеріали міжнар. наук. конф., присвяч. 100-річчю від дня народж. видатного укр. письменника і вченого, Ужгород, 15–16 квіт. 2010 р. / [редкол. : Любиця Бабота та ін. ; відп. за вип. І. Ліхтей] ; М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Ужгор. нац. ун-т». – Ужгород: Ліра, 2010. – С. 86-92.
10. Сенько І. Роман Федора Потушняка «Повінь»: хронологи, прототипи та етнологічні аспекти / Іван Сенько // Науковий і мистецький світ Федора Потушняка : матеріали міжнар. наук. конф., присвяч. 100-річчю від дня народж. Видатного укр. письменника і вченого, Ужгород, 15–16 квіт. 2010 р. / [редкол. : Л. Бабота та ін. ; відп. за вип. І. Ліхтей] ; М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Ужгор. нац. ун-т». – Ужгород: Ліра, 2010. – С. 222-233; Історія у дзеркалі літератури : [про творчість Ф. Потушняка]. – Ужгород, 2000. – С. 35-36.
11. Скунець П. Ковток, задушений у горлі // Трембіта. 2005. 26 лютого; Скунець П. Чоловік-легенда // Срібна земля. 2000. 26 лютого.
12. Федака Д. «Наш незрадний Потушняк...» // На терезах вічності. – Ужгород, 2010. – С. 3.
13. Хланта І. Федір Потушняк: прозаїк, поет / Хланта І. Літературне Закарпаття. Ужгород : Закарпаття, 1995. С. 592-603.
14. Чижмар О. Загальнонаціональне та регіональне в закарпатоукраїнській літературно-художній антропонімії ХІХ-ХХ століть: монографія. – Ужгород, 2018. – 220 с.
15. Шкіря В. Його герої ходили у латаних постолах і веретяних штанах // Новини Закарпаття. 2010. 20 листопада.
16. Щербей О. Ментальний портрет українців Закарпаття у новелістиці Федора Потушняка // Науковий вісник Ужгородського університету. 2013. Вип. 1. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. – С. 232-238.